

Параўнальны аналіз дзеясловаў другаснай намінацыі з семантыкай пазнання ў рускай і беларускай мовах

Палажэнне аб сістэмнасці лексічнага складу мовы з'яўляецца адным з асноўных у сучаснай лексікалогіі. У айчынным мовазнаўстве ўпершыню гэтую ідэю выказаў у канцы 50-ых гг. XX ст. вядомы лінгвіст М.М.Пакроўскі. Ён адзначаў, што «словы і іх значэнні жывуць не асобным адзін ад аднаго жыццём, а злучаюцца (у нашай душы), незалежна ад нашага ўсведамлення ў розныя групы, прычым падставай для іх групавання служыць падабенства ці прамая супрацьлегласць па асноўным значэнні» [1, с. 82]. Відавочным з'яўляецца той факт, што пры вывучэнні лексікі як сістэмы найбольш рацыянальным бачыцца шлях ад аналізу асобнай ЛСГ, яе складу і аб'ёму значэнняў кожнай адзінкі, якая ўваходзіць у структуру дадзенай ЛСГ, да разгляду ўсяго лексіка-семантычнага поля ў цэлым.

Сярод дзеяслоўных ЛСГ асобае месца займаюць ЛСГ, звязаныя з найменнямі ментальных працэсаў – найбольш складаных відаў чалавечай дзейнасці. «Разумовая дзейнасць не проста паддаецца прамому назіранню, яна не паддаецца нават саманазіранню і самааналізу, бо адбываецца пераважна на падсвядомым узроўні» [2, с. 13]. Адзінкі, якія называюць вышэйшыя пазнавальныя працэсы чалавека, маюць больш складаныя суадносіны з дэнататам рэальнасці, тым, напрыклад, дзеясловы іншых ЛСГ.

Вывучэнню некаторых аспектаў групы ментальных дзеясловаў прысвечаны асобныя працы Т.В. Булыгінай, Ю.Д. Абрэсяна, Н.Д. Аруцёнавай, Д.М. Шмялёва і інш. Тым не менш, нягледзячы на мноства даследаванняў дадзеных лексічных адзінак, да цяперашняга часу дзеясловы з другасным ментальным значэннем не з'яўляліся аб'ектам спецыяльнага разгляду; у асобных выпадках яны апісаны побач з ўласна ментальнымі дзеясловамі. Пад другаснай намінацыяй мы разумеем лексіка-семантычныя варыянты і адценні значэнняў, якія ўтвораны ў выніку пераасэнсавання асноўнага ці аднаго з асноўных значэнняў дзеяслова. Пры гэтым фармальна выкарыстоўваецца ўжо існуючая адзінка ў якасці назвы для новага абазначэння.

Мэтай даследавання з'яўляецца спроба вылучыць полісемантычныя дзеясловы, якія ў другасным значэнні называюць працэс пазнання, а таксама правесці іх параўнальны аналіз у дзвюх блізкароднасных мовах. Дадзеныя дзеясловы другаснай намінацыі ўтвараюць адну з галоўных падгруп (далей – Пг), якая ўваходзіць у ЛСГ ментальнай сферы. У адрозненне ад дзеясловаў мыслення дзеясловы пазнання азначаюць не тое, што ствараецца падчас разумовай дзейнасці, а тое, што набываецца чалавекам падчас гэтай

дзеянасці. Праз гэтыя дзеясловы акцэнтуюцца сам працэс набывання ведаў. Такія дзеясловы, на наш погляд, змогуць дапоўніць і пашырыць ужо існуючую Пг уласна ментальных дзеясловаў.

Матэрыял для даследавання быў выпісаны шляхам суцэльнай выбаркі з «Тлумачальнага слоўніка рускай мовы» ў 4 т. пад рэдакцыяй А.П. Яўгеньевай і «Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы» ў 5 т. 6 кн. пад рэдакцыяй К.К. Атраховіча, а таксама з перакладнога «Руска-беларускага слоўніка» ў 2-х т. пад рэдакцыяй К.К. Атраховіча.

Агульнай прыкметай, якая аб'ядноўвае дзеясловы другасных намінацый з семантыкай пазнання як у рускай, так і ў беларускай мовах з'яўляецца наяўнасць катэгарыяльна-лексічнай семы 'набывання ведаў', якая выдзяляецца ў семантычным аб'ёме дзеясловаў, што абазначаюць працэсы пазнання. Ядром лексіка-семантычнай падгрупы дзеясловаў пазнання з'яўляюцца дзеясловы *узнаць / выведаць*. У дадзеную Пг уваходзяць наступныя лексемы:

Глаголы вторичной номинации со значением «Познание» в русском языке	Дзеясловы другаснай намінацыі, якія абазначаюць «Пазнанне» ў беларускай мове
_____	абмацаць – 2. // <i>перан.</i> 'высачыць, <u>выведаць</u> '.
вынюхать – // <i>перен.</i> 'раз <u>у</u> знать, вывести'.	вынюхаць – 2. <i>перан.</i> <i>Разм. груб.</i> 'вызнаць, <u>выведаць</u> ; высачыць'.
выудить – 2. <i>перен.</i> <i>Гарз.</i> 'узнать, добыть что-л. <u>с</u> трудом или хитростью, обманом'.	вывудзіць – 2. <i>перан.</i> <i>Разм.</i> 'выведаць, здабыць <u>што-н.</u> хітрыкамі, падманам'.
добраться – 2. <i>перен.</i> 'постепенно, прилагая старания, усилия, <u>у</u> знать или понять что-л.'.	дабрацца – 1. // <i>перан.</i> 'прыкладаючы намаганні, дасягнуць разумення чаго-н.'.
зондировать – 2. <i>перен.</i> 'предварительно <u>р</u> азведывать, нащупывать'.	зандзіраваць – 3. <i>перан.</i> 'разведваць, распытваць'.
прикоснуться – // <i>перен.</i> 'стать причастным к чему-л., <u>у</u> знать что-л.'	_____
прочитать – 2. <i>перен.</i> 'по каким-л. внешним признакам, проявлениям <u>р</u> аспознать, <u>у</u> гадать и т.д. (чьи-л. внутренние переживания, мысли, желания и т.п.)'.	_____
разнюхать – 2. <i>перен.</i> <i>Прост.</i>	разнюхаць – 2. <i>перан.</i> 'даведацца

‘разведать, разузнать’.	пра што-н. тайком’.
раскусить (раскусывать) – перен. Разг. ‘разобраться в ком-, чем-л., хорошо узнать, понять кого-, что-л.’	раскусиць (раскусваць) – 2. перан. Разм. ‘распазнаць, добра ўведаць’
_____	скаштаваць – 2. перан. Разм. ‘зведаць, зазнаць, адчуць на сабе’
унюхать – 2. перен. ‘узнать, проведать’.	унюхаць – 2. перан. ‘непрыкметна даведацца пра каго-, што-н., высачыць каго-, што-н.’.

Як вядома, веды – вынік працэсу пазнання навакольнага свету, якія выпрацоўваюцца на аснове глыбокіх разумовых працэсаў. Астатнія другасныя значэнні разглядаемых дзеясловаў дэталізуюць і ўдакладняюць працэс пазнання.

У ходзе параўнальнага аналізу дзеясловаў другаснай намінацыі дадзенай Пг у дзвюх блізкароднасных мовах нам удалося ўстанавіць наступнае:

а) карэлятамі, якія супадаюць у фармальных і семантычных адносінах, з’яўляюцца рус. *выудить* і бел. *выудзіць*. Дадзеныя лексічныя адзінкі ў параўнальных мовах валодаюць таксама аднолькавымі стылістычнымі паметамі ‘разг.’;

б) фармальна-семантычнымі карэлятамі ў дзвюх мовах з’яўляюцца дзеясловы другаснай намінацыі рус. *вынюхать* і бел. *вынюхаць*, але дадзеныя дзеяслоўныя адзінкі маюць розную стылістычную маркіроўку. Так, рус. *вынюхать* мае памету ‘прост.’, а бел. *вынюхаць* – стылістычныя паметы ‘разг.’ і ‘груб.’.

в) у якасці міжмоўных карэлятаў, якія супадаюць па форме і змесце, выступаюць дзеясловы другаснай намінацыі *разнюхать* / *разнюхаць*; *унюхать* / *унюхаць*. Аднак у значэнні беларускіх дзеясловаў утрымліваюцца дадатковыя дыферэнцыйныя семы, якія ўказваюць на асаблівасці працякання ментальнага працэсу (дадзеныя семы выяўляюцца пры дапамозе лексем ‘тайком’ і ‘непрыкметна’).

г) не маюць фармальных адрозненняў дзеясловы рус. *добраться* і бел. *дабрацца*, аднак яны выступаюць кожны са сваім пераносным значэннем. Так, рус. *добраться* аб’ёмам свайго значэння належыць да дзвюх груп Пг – Пг дзеясловаў другаснай намінацыі «Пазнанне» і Пг дзеясловаў другаснай намінацыі са значэннем «Разуменне», а бел. *дабрацца* ўваходзіць толькі ў Пг дзеясловаў другаснай намінацыі са значэннем «Пазнанне».

д) беларуская дзеяслоўная лексема *абмацаць* не мае фармальна-семантычнага карэлята ў рускай мове, а рускі дзеяслоў *прикоснуться* не мае фармальна-семантычнага адпаведніка у беларускай мове.

е) у плане выяўлення дзеясловы другаснай намінацыі (рус. *прочитать* / бел. *прачытаць*) суадносныя ў дзвюх мовах. Адрозненні ж датычацца семантыкі дадзеных дзеясловаў. Так, рус. дзеяслоў *прочитать* сваім пераносным значэннем уваходзіць у Пг «Пазнанне», а бел. дзеяслоў *прачытаць* – у Пг «Уяўленне».

Такім чынам, выдзеленая ў ходзе аналізу лексіка-семантычная падгрупа дзеясловаў другаснай намінацыі з семантыкай пазнання ў рускай і беларускай мовах мае як рысы падабенства, так і рысы адрознення. Адзначым, што меншая колькасць прадстаўленых лексічных адзінак маюць фармальна-семантычныя адпаведнікі ў рускай і беларускай мовах. Для большасці дзеясловаў другаснай намінацыі ў дзвюх мовах характэрны пэўныя адрозненні. Яны датычацца наяўнасці / адсутнасці адпаведнага значэння, адцення значэння ў адной з параўнальных моў. Часта разыходжанні паміж дзеясловамі ў супастаўляльных мовах зводзяцца да неаднолькавага знешняга афармлення або стылістычнага маркіравання. Адрозненне семантыкі разглядаемых дзеясловаў другаснай намінацыі заключаецца таксама ў тым, што як рускія, так і беларускія лексічныя адзінкі могуць утрымліваць дадатковыя дыферэнцыйныя семы.

Літаратура

1. Покровский, М.М. Избранные работы по языкознанию / М.М. Покровский. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 382 с.
2. Рябцева, Н.К. Язык и естественный интеллект / Н.К. Рябцева М.: Academia, 2005. – 640 с.

Лексікаграфічныя крыніцы

1. МАС: Словарь русского языка: В 4 т. / гл. ред. А.П. Евгеньева. – М.: Русский язык, 1981 – 1984.
2. ТСБМ: Глумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. (6 кн.) / пад рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск: Выд-ва «Бел. сав. энц-ыя», 1977 – 1984.
3. Русско-белорусский словарь: в 2-х т. / под ред. К.К. Атраховича. – Мінск: Изд-во «Бел. сов. энц-ия», 1982.